

RAMON CLOSAS I MESTRE. Historiador i membre de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia

LES CONDUCTES D'APOTECARI. L'EXTINCIÓ D'UN MODEL DE COMERÇ I DE PROFESSIONIÓ

Quan Ramon Forès (1735-1795), apotecari de l'Espluga de Francolí, un poble de la Conca de Barberà, rebia, a mitjan segle XVIII, la recepta d'un client on manava preparar un compost medicinal que li havia receptat el metge Pau Bertran i Ros, establia amb ell la manera com pagaria el medicament. Li donava dues opcions: pagar al comptat o bé obrir un compte de conducta. En el primer cas, el client entregava la quantitat corresponent, d'acord amb les taxes establertes pel protometge, que fixava el preu de cada compost medicinal. Si el client optava per un sistema de crèdit, l'apotecari prenia el seu llibre de conductes, anotava les dades i acordaven els termes d'aquesta modalitat: el nombre de persones i animals que cobria, la durada del servei i la quota anual a pagar. Més tard, Ramon Forès passava per l'hospital de pobres de l'Espluga i entregava els medicaments que se li havien encarregat. En aquest cas, ja havia establert amb la universitat del poble el servei de visita i preparació de compostos medicinals sense cap cost pel malalt. L'ajuntament ja havia pagat a l'apotecari una quota anual de cinc lliures que cobrien tots els serveis requerits. Aquesta quantitat l'havia aconseguit per recaptació popular, altrament dita *tall*.

Heus aquí tres modalitats amb què Ramon Forès venia els seus productes. La gran majoria dels apotecaris coetanis també s'hi veurien reflectits. Aquesta complexitat comercial ens desperta una pregunta: sempre havien coexistit els tres sistemes? Amb els estudis existents fins al moment, entre els quals destaquem els de Xavier Sorní, Josep Maria Solé o Alfons Zarzoso a Catalunya, i A. Fernández Doctor i L. A. Arcarazo en el cas d'Aragó, podem avançar una resposta: si bé la venda al comptat ha perdurat des de sempre i es manté fins a l'actualitat, els altres dos sistemes, que anomenarem conducta privada i conducta de comú, apareixen i evolucionen en funció de les necessitats del servei i de les condicions econòmiques, demogràfiques i professionals de cada època i lloc.

El segle XVIII, època de transformacions

Aquests apotecaris sempre havien estat, a banda de professionals del medicament, botiguers. De fet, l'arrel etimològica de la paraula *apotecari* vindria a significar 'botiguer'. Aquest terme ens obre una dimensió de gran importància dels apotecaris des de sempre. Una dimensió que els ha mar-

cat i que en molts casos els va tenir més ocupats que la pròpia de preparar medicaments. Aquests botiguers, entesos en el seu context estricte, vivien de l'oferta i la demanda de cada lloc i cada moment. Depenien dels mateixos requeriments que els qui venien roba, sabates o queviures. Un mercat, entès en el sentit ampli, que al llarg del segle XVIII va viure un punt d'inflexió de gran transcendència.

Un referent molt il·lustratiu i definidor d'aquesta inflexió, encara que no l'únic, el podríem trobar en les conseqüències

Interior de la Farmàcia Ruscaleda, situada al carrer Major de Sant Feliu de Guíxols. Font: J. Vicens.

de la Guerra de Successió (1701-1714). La contesa va afeblir encara més una economia ja per si mateixa dèbil, en deixar àmplies zones devastades i una demografia delmada per prop d'un milió de morts. Però van ser justament aquests dos factors negatius els que posteriorment provocarien l'efecte contrari: a partir de la segona dècada del segle XVIII la població, per molt diversos motius, va experimentar un creixement sobtat, que arribà a doblar el creixement vegetatiu natural. Aquest augment de població també comportà un increment de la demanda, que, amb la disminució de la producció de cereals, va propiciar un augment continuat del preu d'aquest producte. Més boques per alimentar al costat de menys blat al mercat. Aquests factors, sumats a repetides sequeres i desastres naturals, portaren a crisis de subsistència periòdiques i a un procés de substitució de conreus, especialment en determinades zones com ara la part sud-est de

1

2

5

8

11

12

13

14

16

temes-2

Catalunya. La vinya començà a guanyar terreny al cereal, atès que permetia un ús més intensiu del sòl i generava una protoindústria de transformació del vi i un comerç exportador de gran importància.

La fi de les conductes

Crisi de subsistència, explosió demogràfica i administració centralitzada seran els tres factors bàsics que afectaran de manera directa l'entorn professional i comercial dels apotecaris catalans. I és que les conductes, com a sistema comercial dominant, es justificaven a partir un element demogràfic, una demanda migrada, unit a un mercat de baix nivell econòmic i poc monetitzat, i un reduït nombre de professionals en exercici. És a partir d'aquests indicadors que podem observar com els canvis que hem esbossat anteriorment portaren la progressiva desaparició de les conductes. Situats en plena edat moderna, desgranem el fons de cada un dels factors esmentats. El model professional medieval d'apotecari, integrat per una estructura molt corporativista, amb un sistema formatiu basat en pràctiques a casa d'apotecaris i ancorat en unes farmacopees dels segles XVI i XVII (la *Concordia Pharmacopularum* [1587] del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona i la *Pharmacopoea Cathalana sive Antidotarium Barcinonense* de Joan d'Alòs [1686]), es troba en plena crisi i procés de dissolució. I sense por a ser agosarats, podem afirmar que aquesta situació de liquidació d'un model professional no és altra cosa que la translació de la desaparició progressiva, iniciada temps enrere però que en ple segle XVIII es visualitza de forma definitiva, d'uns sistemes i estructures productives medievals. Conseqüentment, es pot deduir que aquest model d'apotecaria, i amb ell el seu sistema de vendes, les conductes, també es va diluint al llarg d'aquest segle. I quan diem diluint, no parlem de desaparició –atès en ple segle XX encara se'n podien trobar– sinó de transformació. Les noves condicions requerien formes i estructures diferents.

Amb la instauració del règim borbònic a Catalunya, la creació d'una administració de caire centralitzat i la introducció progressiva d'idees i actituds il·lustrades, els col·legis d'apotecaris van perdre gran part del seu poder pel que respecta a la concessió de nous títols i la regulació interna del sector en general. Fins i tot en poblacions on s'havia creat col·legi professional propi, com Manresa i Cervera, aquests acabaren reconeixent la progressiva pèrdua d'influència sobre la professió. Ara seran els protometges, nomenats des de l'administració central, i la seva xarxa de lloctinents substituïts, delegats en el territori, els qui examinaran els candidats, san-

cionar i faran visites de control i, en general, imposaran un nou model professional. La conseqüència directa d'aquest fet és el creixement molt accentuat del nombre de titulats. Es trenca el *numerus clausus* pel qual vetllaven els col·legis i això provoca una primera situació de densificació sobtada de farmacèutics al territori.

Però aquest procés s'havia anat gestant temps enrere. Al llarg del segle XVII, tal com ha estudiat Domènec Miquel i Serra, es produeix un primer procés d'expansió de les botigues d'apotecaria seguint un esquema determinat. Quan els principals centres urbans –Barcelona i els caps de vegueria– queden coberts, els apotecaris cerquen mercat a les regions perifèriques d'aquests: l'entorn barceloní i les àrees integrades per les principals vies de comunicació (com ara els camins reials), i també a la línia costanera, especialment el Maresme i l'Empordà.

Posteriorment, al llarg del segle XVIII, aquesta expansió localitzada es transforma en densificació: dels centres urbans, la costa mediterrània i les vies de comunicació, es diversifica vers zones de repoblament, com les planes de Lleida i la Catalunya central, i zones de recent implantació vitícola. Àrees que, en definitiva, experimenten dos fets essencials: augment de població i de nivell econòmic, dos requeriments necessaris perquè un apotecari trobi mercat per cobrir. Tan sols unes àrees molt determinades dels Pirineus van quedar fora d'aquesta dinàmica.

La monetització reduïda de la majoria de la població de què parlàvem anteriorment, especialment al medi rural, va forçar l'establiment d'un sistema de retribucions del servei en espècies. Si bé en cada zona s'utilitzava el producte dominant, en la majoria del territori era el blat el que tenia més acceptació, en ser un producte establert com a unitat de canvi i de compravenda de serveis per l'estabilitat del seu preu i pel predomini dels cereals en l'economia medieval i moderna. També podríem trobar altres sistemes de pagament en espècies de la quota de la conducta, com el sabater que calçava l'apotecari, el pagès que conreava les terres de la seva hisenda, el marxant que el portava a Barcelona en ruc o fins i tot el notari que li redactava testaments, inventaris i altres documents. En absència de moneda, cada un pagava l'annualitat de la conducta segons les seves possibilitats.

Un darrer element que cal destacar, i que remou fortament les bases de les conductes, és el que Llorenç Ferrer qualifica de descens del poder de compra del salari agrícola. Aquest fet comportà que molts aconduïts no poguessin pagar amb regularitat les quotes. El preu del blat feia pujar la quota de la conducta, mentre que la renda disponible es mantenia o baixava. Quan aquests impagaments es genera-

litzen provoquen un alt grau d'endeutament, que va portar molts apotecaris a una situació de fallida: els seus proveïdors, generalment adroguers, també reclamaven el pagament de les espècies que els havien subministrat per elaborar els compostos medicinals. Es produïa així encadenament de fets que normalment acabava als tribunals i amb el tancament de moltes apotecaries.

Heus aquí la suma d'indicadors: l'increment del nombre de professionals, la densificació del territori, l'augment del preu del blat i un endeutament creixent dels aconductats; tot això revela, finalment, que les conductes, com a sistema de venda a crèdit, deixen de ser una modalitat necessària i molts cops possible, ja que perden la seva raó de ser. Havien demostrat ser sistemes no flexibles. Les dites «apotecari aconductat, o bé lladre o bé pelat» o «apotecari aconductat, o bé pobre o condemnat» ens il·lustren de forma molt clara la situació dels apotecaris que al final del segle XVIII encara vivien exclusivament d'aquest mètode. El cicle, del qual trobem les primeres dades en ple segle XIII, entrava en el procés final. La conducta de comú tancada iniciarà un retrocés a favor de la conducta de comú oberta i aquesta, al seu torn, acabarà sent substituïda per la conducta privada. La tendència era clara: la liberalització del sector permetia l'establiment de sistemes comercials privats i la lliure competència entre professionals en una mateixa població.

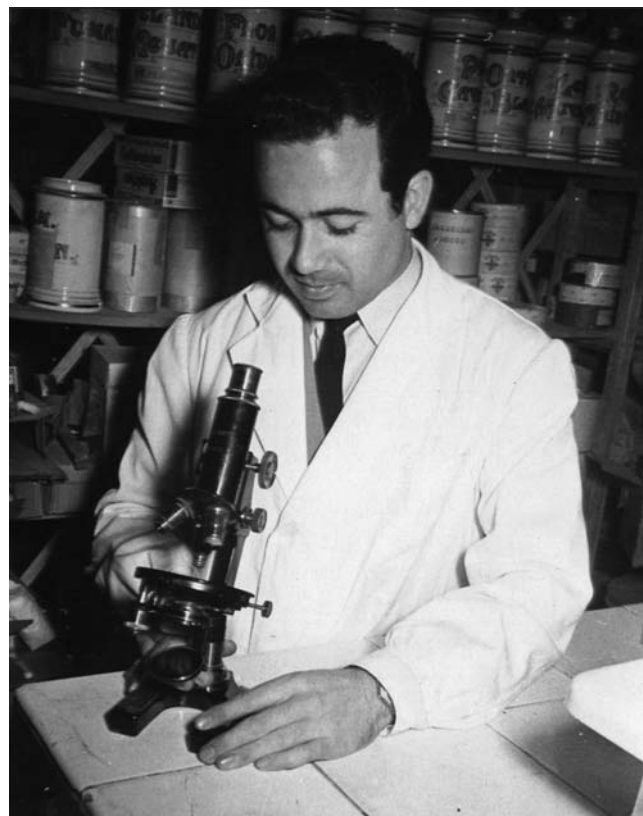
Si, com hem anat veient, el segle XVIII és una època de canvis de tot tipus, significa també –com no podia ser d'altra manera– el temps en què es van concretant les bases del que serà un nou model professional, el del farmacèutic contemporani. Un farmacèutic que, com ja va dir J.L. Gómez Caamaño, poc tindrà a veure amb el seu antecessor apotecari. Entre Ramon Forès, que havia après l'art de preparar medicaments a casa de l'apotecari Fina de Barcelona durant cinc anys, i el seu nét Josep Carulla i Lloret (1787-1842), que estudia farmàcia al recentment creat Col·legi de Sant Victorià, o encara més, el seu besnét Ramon Carulla i Forès (1828-1884), que ja estudia a la nova Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona, hi ha dos mons que poc tenen a veure en cap dels components científics, professionals i socials.

Tampoc no tenen res a veure els sistemes de venda de serveis dels apotecaris amb els que adquiriran els nous farmacèutics. La desaparició definitiva de modalitats de comerç farmacèutic com la conducta es donarà en les primeres dècades del segle XX. Molts apotecaris de zones vitícoles, com els Carulla de l'Espluga de Francolí, es van veure molt afectats per la greu crisi econòmica que es patí arran de la fil·loxera. Les rendes dels seus clients desapareixien de la nit

al dia. Paral·lelament, el procés d'industrialització general i de la farmàcia en particular acabarà de tancar el cicle. El farmacèutic ja no venia exclusivament els compostos medicinals que ell mateix fabricava. Ara, o bé els fabricava al seu propi laboratori annex, o es transformava en l'expenedor de medicaments fabricats per la indústria química, i aquesta no acceptava sistemes de venda a crèdit del passat. A més, els productes químics, les primeres matèries que els farmacèu-

Carles Ripoll, auxiliar de farmàcia, treballant al laboratori d'anàlisis de la farmàcia Riera, actual farmàcia De La Peña. 1950.

IPEC núm. 0133. Font: Francesc De la Peña

tics transformaven i que havien revolucionat la composició dels medicaments, havien experimentat un increment molt notable de preu. A partir d'ara serien els adroguers, malgrat els farmacèutics, els que liderarien la provisió d'aquests productes. Aquest procés, però, ja s'allunya de l'objectiu d'aquestes pàgines i ha estat intensament estudiat per historiadors com Raul Rodríguez Nozal o Antonio González Bueno, per exemple. ■

1

2

5

8

11

12

13

14

16